

Friedrich Stählin - Ernst Meyer - Alfred Heidner, Pagasai und Demetrias, Berlin und Leipzig 1934. Τύποις Walter de Gruyter et Co. Σχήμα 4^{ον}, σελ. 273, μετὰ διαφόρων εικόνων ἐν τῷ κειμένῳ, 24 φωτοτυπικῶν πινάκων καὶ τριῶν χαρτῶν ἐν τέλει.

Παγασαὶ καὶ Δημητριάς· τοιοῦτον τίτλον φέρει νεώτατον βιβλίον ἐκδοθὲν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω Γερμανῶν καθηγητῶν κ.κ. Stählin καὶ Meyer καὶ τοῦ μηχανικοῦ γεωμέτρου κ. Heidner, ἐκ τῶν ὁποίων μόνος ὁ κ. Stählin εἶναι γνωστός ἀπὸ εικοσιπενταετίας περίπου ἐν Θεσσαλίᾳ, ὡς ἐπισκεφθεὶς πολλάκις αὐτὴν καὶ δημοσιεύσας πολλὰς καὶ σπουδαιότητας μονογραφίας περὶ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Φθιώτιδος, περὶ τῆς μάχης τῶν Φαρσάλων μεταξὺ Πομπητοῦ καὶ Καίσαρος τῷ 48 π. Χ. καὶ τελευταίως τῷ 1924 σπουδαιότατον βιβλίον περὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐκ 300 περίπου σελίδων, μετὰ πολλῶν εικόνων ἐν τῷ κειμένῳ καὶ παρενθέτων πινάκων καὶ ἐνὸς ἐγχρώμου ἀρχαιολογικοῦ χάρτου τῆς Θεσσαλίας ἐν τέλει¹.

Ὁ κ. Stählin κατόπιν μακρᾶς καὶ ἐπιτοπίου μελέτης τῶν ἔρειπίων τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν Παγασῶν καὶ καταμετρήσεως τῶν τειχῶν καὶ τοῦ ἔμβραδου αὐτῶν ἐξέδωκε τὸ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον σπουδαιότατον αὐτοῦ βιβλίον, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ τελειότατον περὶ τῶν δύο τούτων πόλεων ἔργον μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου «Γραπτὰ Ἰστορικά Δημητριάδος-Παγασῶν».

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Stählin ὑπερέχει τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου κατὰ τοῦτο ὅτι περιέχει πλείστας καὶ ἀκριβεστάτας λεπτομερείας ὡς πρὸς τὸ τοπογραφικὸν καὶ ἱστορικὸν μέρος ἀμφοτέρων τῶν πόλεων καὶ ἀντὶ τὴν ἱστορικὴν ὕλην ἐκ δαψιλεστάτων πηγῶν, ὧν εὐμοιροῦσι μὲν αἱ ἐν Γερμανίᾳ βιβλιοθήκαι, στερούμεθα δὲ ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Stählin ἐπίσης διορθοῖ καὶ πολλὰς ἀνακρίβειας τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου ὡς πρὸς τὸ τοπογραφικὸν καὶ ἱστορικὸν μέρος.

Διαιρεῖται δὲ τὸ βιβλίον εἰς δύο τμήματα, τὸ τοπογραφικὸν καὶ τὸ ἱστορικόν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὑποδιαιρεῖται εἰς μικρότερα μέρη, ἅτινα πραγματεύονται: 1) Περὶ τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος ὡς πρὸς τὸν Βόλον τοπογραφικῶς. 2) Περὶ τῶν ἔρειπίων τῶν Παγασῶν. 3) Περὶ τῶν ἔρειπίων τῆς Δημητριάδος κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. 4) Περὶ τῆς Δημητριάδος κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ 5) περὶ τῆς Δημητριάδος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Τὸ δὲ δεύτερον, τὸ ἱστορικόν, συγγραφὴν ὑπὸ τοῦ κ. Meyer, ἔχει ἐν ἀρχῇ προτεταγμένην ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημη-

¹ Friedrich Stählin, Das Hellenische Thessalien, Stuttgart, 1924.

τριάδος κατά τούς προϊστορικούς χρόνους και διαιρείται εἰς τέσσαρα μέρη, τὰ ἑξῆς: 1) Τὸ Προϊστορικόν. 2) Τὸ πραγματευόμενον περὶ τῶν Παγασῶν κατά τούς ἱστορικούς χρόνους. 3) Περὶ Δημητριάδος κατά τούς μακεδονικούς ρωμαϊκούς, Βυζαντινούς καὶ Μεσαιωνικούς χρόνους. καὶ 4) Περὶ Δημητριάδος καὶ Βόλου κατά τούς ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνους.

Τρίτον τμήμα ἐν τέλει ὀλιγοσέλιδον πραγματεύεται περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσης ἀρχαίων ἐρειπίων, ἅτινα ὁ Stählin ἀποδίδει εἰς τὸ Ὅρμίνιον, ἄνευ ὅμως ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν.

Τοῦ σπουδαίου τούτου βιβλίου μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως ὄχι τόσον τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν τμήμα ὅσον τὸ Βυζαντινὸν καὶ ἰδίως τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐξηφανίσθη ἡ Δημητριάς. Ἀλλὰ πρὶν συμβουλευθῶμεν τὸ σύγγραμμα τῶν Stählin καὶ Meyer, ἃς ἴδωμεν τί λέγει ὁ κ. Δημ. Κ. Τσοποτὸς εἰς τὸ βιβλίοντου «ἩΔημητριάς παρὰ τὸν Παγαστικὸν κόλπον»¹.

Ὁ κ. λοιπὸν Τσοποτὸς λέγει ὅτι δὲν γίνεται μνεῖα ἐν τοῖς ἐγγράφοις τοῦ Τουρχάν - βέη τοῦ ἔτους 1446 περὶ τῆς Δημητριάδος, ἀν καὶ ἀναφέρονται ἄλλαι πόλεις καὶ χωριά, ἐντεῦθεν δὲ συμπεραίνει ὅτι τὸ πόλισμα τότε εἶχεν ἐκλίπει. Τοῦτο δὲν εἶναι σοβαρὸν ἐπιχείρημα· ἡ Δημητριάς δὲν ἀναφέρεται, διότι δὲν ὑπῆρχον κτήματα ἐν αὐτῇ τοῦ Τουρχάν βέη.

Ἐν σελ. 156 ὁ κ. Τσοπ. λέγει ὅτι ἐν τῷ Εὐδρετηρίῳ τοῦ Σοφιανοῦ τῷ 1540 ἀναφέρεται ἡ Δημητριάς ὡς Δημητριάδα, μάρτυρα φέρων τὸν Le Quien, λέγοντα «νῦν καλεῖται Δημητριάδα, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Σοφιανὸς πλησιέστατα κειμένη τῶν Παγασῶν». Εἰς ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι στηρίζεται μὲν εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σοφιανοῦ ὁ Le Quien, τῷ 1740 ὅμως δὲν ὑπῆρχεν ὡς πόλις ἡ Δημητριάς, ἀλλ' ὡς ἐπισκοπή, ἀναδρομικῶς δὲ ἐκ τοῦ Σοφιανοῦ ὁ Le Quien ἔγραψε «νῦν καλεῖται Δημητριάδα». Βεβαίως σφάλλεται καὶ ὁ Fredrich (Demetrias, Mitteilungen des Deutsch. Arch. Instituts in Athen, 1905, σελ. 242) λέγων ὅτι «ἡ Δημητριάς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Le Quien τῷ 1740 ὑπῆρχεν ἀκόμη».

Ἐν σελ. 157 γράφει ὁ κ. Τσοποτὸς ὅτι ἐν σελ. 69 τῆς μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Γκερμπελίου (Gerbelius) τοῦ ἔργου τοῦ Σοφιανοῦ, ἐν τῷ Εὐδρετηρίῳ λέγεται: «ἡ Δημητριάς . . . ἔχουσα ἀπέναντι πρὸς Δυσμᾶς τὰς Παγασάς, τὴν δὲ Λάρισαν πρὸς ἀνατολάς, κάτωθι δὲ τὴν Ἐρέτριαν . . .». Παρατηροῦμεν ὅτι τότε (τῷ 1540 ἐπὶ Σοφιανοῦ καὶ 1550 ἐπὶ Γκερμπελίου) δὲν ἐγνώριζον τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ ἐξελάμβανον τὰ ἐρείπια τῶν Ἀμφανῶν, δυτικῶς τῆς Δημητριάδος, ὡς τὰ ἐρείπια τῶν Παγασῶν ἢ δὲ Λάρισα δὲν κεῖται πρὸς ἀνατολάς τῆς Δημητριάδος, ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν. Ἀλλὰ τότε ἡ γεωγραφικὴ ἀκρίβεια τῶν ἀρχαίων πόλεων δὲν

¹ Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Θεσσαλικῶν Χρονικῶν, τόμ. Β'. 1931, Ἀθήν. σ. 155 καὶ ἑξῆς.

ὑπῆρχεν, ὅπως καὶ τῶρα. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω δὲ λόγους δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Τσοποτοῦ λεγόμενον ὅτι ἐκ τῆς φράσεως «ἡ Δημητριάς ἔχουσα ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τὰς Παγασὰς», προκύπτει ὅτι ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπικρατοῦσα πλάνη περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ λόφου Γορίτσης θέσεως τῆς ἀρχαίας Δημητριάδος ἐπεκράτει ἤδη καὶ παρὰ Σοφιανῶ καὶ Γκερμπελίῳ (1540 - 1550). «Κατὰ τὸν Τσοποτὸν ἡ Δημητριάς εἶχεν ἕξαφανισθῆ ἢ ἦδη ἑκατονταετηρίδας ὅλας πρὸ αὐτῶν» (δηλαδή πρὸ τοῦ 1540).

Ὁ αὐτὸς κ. Τσοποτὸς (σελ. 154) θεωρεῖ τὴν Δημητριάδα ἕξαφανισθεῖσαν ἀπὸ τοῦ 1380. Ὅτι ὅμως ὑπῆρχεν ὡς πόλις ἡ Δημητριάς τῷ 1540, ὡς ἀναφέρει ὁ Σοφιανός, ἀποδεικνύεται καὶ ἕξ ἄλλων συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων λιμενοδεικτῶν (πορτολάνων).

Καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα, ἅτινα παρατάσσει ὁ Τσοποτὸς ἕξ ἐγγράφων τουρκικῶν τοῦ 1583 καὶ 1608 περὶ κτημάτων τῆς Μονῆς Φλαμμουρίου καὶ Μακρυνίτσης τοῦ 1615, διὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τότε δὲν ὑπῆρχεν ἡ Δημητριάς, ἀφ' οὗ δὲν ἀναφέρεται Καδῆς ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἐν Λαρίση καὶ Καστρίῳ¹ δὲν εἶναι σοβαρά, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ἔτος 1583².

Κατὰ τὸν Meyer εἰς τοὺς χάρτας, τοὺς λιμενοδείκτας (πορτολάνους) τῆς 14^{ης} καὶ 15^{ης} ἑκατονταετηρίδος σημειοῦνται ὁ Ἄλμυρὸς καὶ ἡ Δημητριάς. Εἰς τοὺς χάρτας τούτους ὡς καὶ εἰς τοὺς τῆς 16^{ης} ἑκατονταετηρίδος σημειοῦνται ὁ μὲν Ἄλμυρὸς ὡς *almiro*, ἢ μετὰ τοῦ ἄρθρου: *larmiro*, ἡ δὲ Δημητριάς ὡς *demitriada*, *dimitriata*, *dimitrata*, *dimitata*, *dimitrida*, *dimiterata*. Εἰς τὸν πορτολᾶνον τοῦ Rizo τοῦ ἔτους 1490 σημειοῦται ἐπιπροσθέτως: «ἀπὸ Ἄλμυροῦ εἰς *dimiterata* (= Δημητριάδα) ΝΟ εἰς Ν... 20 μίλια».

Εἰς τὸν πορτολᾶνον τοῦ Freducci τοῦ 1497 σημειοῦται ἐπίσης ἡ Δημητριάς. Εἰς τὸν χάρτην τῆς Modena τοῦ 1502 σημειοῦται ἡ Δημητριάς ὡς *dieminta* (sic!). Εἰς τὸν χάρτην τοῦ André Bianco τοῦ 1436 σημειοῦται ἡ Δημητριάς, ὅχι ὅμως καὶ ὁ Βόλος. Εἰς τὸν χάρτην τοῦ Giorgio Calaroda τοῦ 1552 σημειοῦται ὁ Ἄλμυρὸς (*lalmiro*), ὁ Βόλος (*uollo*) καὶ ἡ Δημητριάς, *dimitriada*, καὶ εἰς τὸν χάρτην τοῦ Batista Agnese τοῦ 1554 σημειοῦνται

¹ Ἴσως πρόκειται διὰ τὸ Καστρί ἐπὶ τῇ Βοιβηίδι λίμνῃ, ἢ τὸ Κάστρον τοῦ Βόλου;

² Τὸν κ. Τσοποτὸν ταρασσει ὅτι εἰς τὸ ἱλιάμι (ἀπόφασιν) τοῦ 1615 δὲν ἀναφέρεται ἡ Δημητριάς, ὁ δὲ Βόλος ὑπάγεται εἰς Λάρισσαν. Ὁ Βόλος φυσικὰ εἰς τὴν Λάρισσαν ἔπρεπε νὰ ὑπάγεται ὡς πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας· διότι τότε καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Θεσσαλία ὑπήγετο εἰς τὸ Σιαντζῶκ τῶν Τριγκάλων (Τριγκάλα - Σαντοάκ, Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, Ἀθῆναι 1881, σελ. 290). Αἱ δὲ μικρότεροι πόλεις Βόλος (Κάστρον), Ἄλμυρὸς, Φάροαλα, Δομοκός, Ἄγυιὰ, Τύρναβος καὶ Ἐλασσόν ἦσαν ναχιέδες ἤτοι δῆμοι ὑπὸ Μουδῆρην· βραδύτερον δὲ κατὰ τὴν 19^{ην} ἑκατονταετηρίδα προήχθησαν εἰς Καίμακα-μλήκια (ἐπαρχίας) μὲ ἔδραν Καίμακάμη (ἐπάρχου), ἡ δὲ Λάρισα προήχθη εἰς Μουτσεσαριφλήκι (Διοίκησιν) μὲ ἔδραν Μουτσεσαρίφη (Διοικητοῦ) ἀναγνωρισθεῖσα ὡς πρωτεύουσα τῆς Θεσσαλίας.

ὁ Ἄλμυρός (almiro), ὁ λιμὴν Ἄλμυροῦ (p. almiro), ἡ Δημητριάς (dimi-triada) ὁ Βόλος (volo) καὶ τὸ ἀκρωτήριον Ἅγιος Γεώργιος (San Zorzi).

Ἐπίσης εἰς τοὺς χάρτας αὐτοὺς καὶ ἄλλους σημειοῦται καὶ ὁ Βόλος (τὸ κάστρον) οὕτω: volo, vollo, volio, vello κλπ., καὶ μέχρι τοῦ 1599, ὅτε ὑφίστατο ἀκόμη καὶ ἡ Δημητριάς ἐν τῷ χάρτη τοῦ Thomas Dallam, ὁ Βόλος σημειοῦται V o l a.

Φαίνεται ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων λειμενοδεικτῶν (πορτολάνων) ὅτι ἡ Δημητριάς ἐσφύζετο ἀκόμη μέχρι τοῦ 1600 ἔτους, ἴσως παρηκμακυῖα καὶ ἄσημος ἐκ παραλλήλου μετὰ τοῦ Κάστρου τοῦ Γόλου (Βόλου). Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὅμως τῆς 17^{ης} ἑκατονταετηρίδος χάνεται πᾶν ἔχνος αὐτῆς.

Ἡ Δημητριάς κατὰ τὸν Ζωσιμᾶν Ἐσφιγμενίτην¹, φαίνεται ὅτι ἐξηφανίσθη μετὰ τὸ 1600 καὶ 1610, κατὰ τινες μὲν ὑπὸ σειμοῦ, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ πειρατῶν. Εἶναι πιθαναὶ καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐκδοχαί, καὶ μάλιστα ἡ δευτέρα, διότι ἡ πειρατεία τότε καὶ μετὰ ταῦτα ἐμάστιζε τὰ ἀνατολικά παράλια καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος, ὡς εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον.

Εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἀποστασίαν Διονυσίου τοῦ Σκυλοσόφου κατὰ τὸ 1600 ἔτος, συνεπέα τῆς ὁποίας ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Ἅγιος Σεραφεῖμ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀγράφων Ἰάκωβος καὶ ἐφρονεύθη ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Ἀγάπιος, κατεδιώχθη δὲ ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ Δημητριάς ἠρημώθη, οἱ κάτοικοί τῆς δὲ θὰ συνωκίσθησαν τότε εἰς τὸν Ἄνω Βόλον, ὅπου ὁ διάδοχος τοῦ Ἀγαπίου ἐπίσκοπος Δημητριάδος Κάλλιτος ἀνεκαίνισεν τὸν ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς Βυζαντινὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῷ 1639, ὡς μαρτυρεῖ ἐπὶ μαρμάρου ἐπιγραφή, καὶ κατόκησεν ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου, ὅστις ἔκτοτε φέρει τὸ ὄνομα Ἐπισκοπή².

Αἱ περὶ Δημητριάδος μαρτυρίαι τοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου εἶναι ἀξιόπιστοι ἔνεκα τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει. Περὶ τούτων πραγματευόμεθα εἰς ἀνέκδοτον μελέτην ἡμῶν περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας τῆς Δημητριάδος, γραφεῖσαν τῷ 1929, ἣς στοιχεῖα παρέσχομεν καὶ τῷ κ. Meyer, ὅστις λεπτομερῶς καὶ ἐξηκριβωμένως διεξέρχεται τὸ θέμα τοῦτο ἐν τῷ λαμπρῷ ἔργῳ του.

Ἐν Βόλῳ 18 Ἀπριλίου 1934.

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Βλ. Προμηθεῖα Βόλου 1892 σ. 338 σημ. α'.

² N. J. Giannopoulos, Les constructions byzantines de la région de Démétrias, Bulletin de Corresp. Hellénique, tom. XLIV, 1920, p. 198 - 199, εἰκῶν 10.